

Олексій Стовба

доктор юридичних наук,
адвокат Харківської обласної колегії адвокатів
(Харків, Україна)
stovba@mail.com

УДК 340.12

СУЧАСНЕ ПРИРОДНЕ ПРАВО ТА ДИНАМІЧНЕ ПРАВОРОЗУМІННЯ

Анотація. У статті розглядаються основні тенденції сучасного праворозуміння на пострадянському просторі. Нині можна спостерігати поділ правознавців на тих, хто належить до так званого класичного праворозуміння і представників неklasичної (“посткласичної”) правової думки, між якими точаться палкі дискусії щодо співвідношення “класики” і “некласики” в праві. Водночас неklasична філософія права на пострадянському просторі не просто некритично запозичує ідеї і принципи, розроблені західними правознавцями, але має свою специфіку, яка може бути найбільш точно виражена у вигляді терміна “динамічне праворозуміння” та не може бути зведена до відомих підходів, зокрема природного права. Термін “динамічне праворозуміння” є збірним найменуванням для низки тих концепцій, які були розроблені на пострадянському просторі наприкінці ХХ – на початку ХХІ ст. Це насамперед феноменолого-комунікативний (А. Поляков), діалогічний (І. Честнов), темпорально-онтологічний (А. Стовба) підходи, а також концепція правової реальності (С. Максимов) і деякі інші. Незважаючи на те що погляди всіх цих учених є самостійними й оригінальними, вони мають низку спільних рис, які дають змогу об’єднати їх під загальною назвою “динамічне праворозуміння”. Такими рисами є негативне ставлення до реіфікації права, до спроб мислити право виключно в системі логіко-понятійних координат (передусім суб’єкт-об’єктних відносин), а також до уявлення про право як про статичний, континуальний вимір Належного, який із безпечної трансцендентальної дистанції регулює суцю реальність. Натомість пропонується розуміння права як динамічного (дискретного і такого, що відтворюється) за своєю суттю феномена, який із самого початку має соціальний характер. При цьому, незважаючи на новизну й оригінальність цих побудов, динамічне праворозуміння може бути вписано як у вітчизняний, так і в світовий філософсько-правничий дискурс. У результаті робиться висновок про те, що ідеї динамічного праворозуміння можуть послужити адекватним концептуальним підходом для цілісного осмислення сутності права.

Ключові слова: природне право; класичне праворозуміння; неklasичне праворозуміння; динамічне праворозуміння; правове буття; відтворення права.

Філософсько-правовий дискурс початку ХХІ ст. на пострадянському просторі ознаменувався створенням низки оригінальних концепцій. Серед них слід згадати феноменолого-комунікативну теорію права А. Полякова, концепцію правової реальності С. Максимова, діалогічний підхід до права І. Честнова, темпоральну онтологію права А. Стовби та ін.¹. Наслідком розроблення цих підходів стала жвава дискусія, яка велася за двома основними напрямками: по-перше, чи мають перераховані вище концепції свою специфіку, дійсно роблячи оригінальний внесок в осмислення права, або ж подібні ‘юридичні химери’² є не чим іншим, як ‘термінологічним перевдяганням “давно відомих істин”’³, ‘тягою до забороненого плоду філософського ідеалізму’⁴? По-друге, якщо ж все-таки подібні закиди безпідставні, які ті характерні риси та особливості зазначених вище трактувань права, що кардинально відрізняють їх від попередніх напрямів? Зокрема, чи можна вважати ці концепції чимось принципово новим, чи, все ж таки, вони можуть бути вміщені у класичну дихотомію природного та позитивного права, як, наприклад, вважає С. Рабинович⁵?

1. Хід дискусії

Слід зазначити, що наведені закиди викликали низку різких заперечень із боку представників неklasичного правознавства⁶. Крім виявлення принципових точок розбіжності класичного і неklasичного варіантів праворозуміння (більш повно про це буде сказано далі), позитивним підсумком цих суперечок став перегляд існуючих класифікацій та періодизацій шкіл і напрямів філософії права. Так, наприклад, С. Максимов залежно від того, що мається на увазі під основою первісної реальності права, тобто такого простору, в якому локалізуються правові смисли, виокремив чотири основні способи осмислення правової реальності: правовий позитивізм, правовий об’єктивізм (історичні та соціологічні концепції права), правовий суб’єктивізм (класичні концепції природного права), правову інтерсуб’єктивність (неklasичні концепції природного права)⁷. Ця класифікація отримала свій розвиток у працях автора

¹ Наприклад, лібертарно-інституційну концепцію права В. Четверніна, синергійну антропологію права В. Павлова, концепцію правової філософії І. Невважай. Також на шляху пошуку власної концепції – Н. Сатохіна. Див. наприклад: Н Сатохіна, ‘Досвід права і досвід безправ’я: герменевтична перспектива’ (2019) 1 *Філософія права і загальна теорія права* 41–56.

² Е Хохлов, ‘Юридические химеры как проблема российской правовой науки’ (2004) 1 *Правоведение* 4–14.

³ И Козлихин, ‘О нетрадиционных подходах к праву’ (2006) 1 *Правоведение* 31–40.

⁴ О Мартышин, ‘Об особенностях философско-правовой методологии’ (2016) 6 *Государство и право* 20–30.

⁵ Який вслід за Г. Мальцевим пропонує віднести зазначені напрями до “онтологічних концепцій природного права”. Більш детально з цього приводу див.: С Рабинович, ‘Темпоральная онтология права и проблема преодоления правовой метафизики’ (2017) 5 *Правоведение* 219.

⁶ Див., наприклад: А Стовба, ‘Об особенностях философско-правовой методологии’ (2017) 4 *Правоведение* 88–101; А Поляков, ‘Современная теория права. Ответ критикам’ (2011) 6 *Правоведение* 6–39.

⁷ С Максимов, *Правовая реальность: опыт философского осмысления* (Право 2002) 34.

цієї статті, який запропонував розділити способи осмислення правової реальності на класичні та некласичні⁸. До класичних підходів пропонувалося віднести правовий позитивізм, історичні, біологічні та соціологічні підходи, а також метафізичні концепції природного права (раціоналістичні, антропологічні, телеологічні). До некласичних варіантів осмислення права зараховувалися феноменолого-екзистенціальний, комунікативно-дискурсивний, герменевтичний та низка інших підходів⁹. Надалі ця класифікація була уточнена і трансформована за допомогою пропозиції виділити в філософії права дометафізичний, метафізичний і постметафізичний етапи¹⁰. Загалом можна констатувати, що нині поділ шкіл праворозуміння на класичні і некласичні (або посткласичні) став практично загальноприйнятим у пострадянському правознавстві¹¹. Також деякі дослідники, наприклад О. Тимошина, відзначають наявність “неокласичних” тенденцій у теорії та філософії права¹².

Як відомо, критерієм поділу концепцій на “класику” і “некласику” є вихідні філософсько-методологічні передумови дослідника. Як зазначає О. Тимошина, особливістю класичного розуміння права є об’єктивістська інтерпретація буття права як незалежного від свідомості суб’єкта: право постає у вигляді об’єктивного ідеального буття, яке може бути відкрито вченому, який володіє привілеєм об’єктивного бачення (юснатуралізм); доступного об’єктивному спостереженню емпіричного факту, що виявляється суб’єктом, даного в світі простору і часу, подібно до “речі” (юспозитивізм). Подібна інтерпретація буття права обґрунтована категорією абстрактного суб’єкта – абсолютного спостерігача, який конститується у результаті протиставлення об’єкту (праву) і володіє універсальним методом, використання якого розглядається як таке, що не створює впливу на об’єкт. Априорно збагнене розумом або індуктивно утворене поняття права розглядається як таке, що має референта в ідеальному світі ідей або в емпіричній реальності¹³. Зі свого боку для некласичних (посткласичних) правових учень, таких як правова феноменологія, правовий екзистенціалізм, герменевтика, комунікативно-дискурсивна філософія права, правовий постмодернізм і деяких інших, характерні такі риси як людиномірність, конституювання, текстуальність, процесуальність, відмова від суб’єкт-об’єктної парадигми та ін.¹⁴.

⁸ А Стовба, *Правовая ситуация как исток бытия права* (Диса+ 2006) 25.

⁹ Там само 26.

¹⁰ А Стовба, *Темпоральная онтология права* (Алеф-пресс 2017) 43.

¹¹ Див., наприклад: А Стовба (ред), *Неклассическая философия права: вопросы и ответы: коллективная монография* (Библиотека журнала “Проблемы философии права” 2013).

¹² Елена Тимошина, ‘Классическое и постклассическое правопонимание: обобщение основополагающих особенностей’ в *Этические и антропологические характеристики современного права в ситуации методологического плюрализма* (Академия МВД 2015) 76.

¹³ Там само 73.

¹⁴ Там само 74.

2. Самобутність динамічного праворозуміння

Обґрунтовуючи наукову новизну некласичних концепцій у пострадянській філософії права, варто підкреслити, що хоча ці підходи в принципі можливо вписати в некласичний (постметафізичний) напрям світової правничої думки, проте їх принципово не можна ототожнити ні з одним із відомих досі варіантів праворозуміння (правовою феноменологією, герменевтикою, комунікативно-дискурсивною філософією права тощо). Відповідно, далі необхідно в загальних рисах розглянути специфіку зазначених учень, аби мати можливість скласти власне судження щодо їхньої оригінальності¹⁵.

Так, А. Поляков розуміє під правом динамічний, мінливий і рухливий феномен, який він концептуалізує як правову комунікацію. На його думку, право являє собою не абстрактну метафізичну ідею, не апріорну цінність, не символічно-текстуальний (знаковий) припис, за яким стоїть чиясь “воля”, а “живе” (цілісне, таке, що розвивається), соціальне явище¹⁶. Як можна бачити, на відміну від традиційного, “статичного” праворозуміння, оригінальність цього підходу полягає в акценті на динаміці права, який лише і дає змогу адекватно осмислити його. Як підкреслює правознавець, як у випадку природного, так і позитивного права, воно постає у ролі феномена, який не має внутрішнього, антропологічного джерела саморозвитку, руху, і виступає “мертвим”, абстрактним, “зовнішнім” для суб’єкта правом, апріорною даністю, знаковим комплексом, відірваним від людини або життєвого світу¹⁷.

Подібне, цілісне розуміння права дає змогу А. Полякову відійти від поглядів правового позитивізму, який під час свого осмислення права обмежується виключно сферою юридичного. Також він не стоїть і на позиціях класичного природного права, яке вважає джерелом права природу, розум чи цінності. Навпаки, він підкреслює, що ані правові тексти, ані правові цінності, ані суб’єктивна правосвідомість, ані індивідуальні правові вимоги не утворюють право як розрізнені елементи. Те, що їх об’єднує – це правова комунікація, що виникає як інтерсуб’єктивна реальність, сполучною ланкою якої є взаємодіючі суб’єкти¹⁸. Окремі компоненти права, наприклад правові тексти, самі суб’єкти, які мають правосвідомість і волю, їхня реальна діяльність у соціальному часі і просторі самі собою не представляють права як інтегрального (цілісного) явища.

¹⁵ На жаль, обсяг цієї статті не дає можливості повною мірою розкрити всі нюанси некласичних концепцій права. Детальний аналіз здійснено автором цієї статті в іншій праці, до якої може звернутися читач. Див.: Стовба (н 10).

¹⁶ А. Поляков, ‘Прощание с классикой, или как возможна коммуникативная теория права’ (2008) 1 Российский ежегодник теории права 12.

¹⁷ Там само 11.

¹⁸ Там само 18.

Тільки в результаті певної “хімічної реакції” – виникнення правової комунікації – виникає право. Право і є правова комунікація¹⁹.

За твердженням С. Максимова, право вихідним чином існує як правова реальність, яка не являє собою якусь субстанційну частину реальності, а є лише способом організації та інтерпретації певних аспектів соціального життя, буття людини²⁰. Як можна бачити, при трактуванні права український учений акцентує увагу на екзистенціальній, особистісній складовій цього феномена. За словами С. Максимова, проблема осмислення права вирішується через виявлення його вкоріненості в людському бутті, присутності в людському житті. Питання про те, що є право, вирішується через з’ясування питання про те, які ми самі. В якомусь сенсі можна сказати, що не ми тлумачимо право, а право тлумачить нас²¹. Тим самим право початково виявляється не “мертвою” системою правил і норм, а сферою драм і конфліктів, важких екзистенціальних виборів і рішень, коли буквально на кожному кроці оголюються глибинні основи людського буття²². Отже, подібно до А. Полякова, український правознавець інтерпретує право не статично, за допомогою класичного теоретичного апарату, а динамічно. Як підкреслює С. Максимов, у межах концепції правової реальності пізнання права в строго епістемологічному сенсі теоретичного досвіду є неможливим. Ітися, імовірніше за все, може про герменевтичне розуміння як відтворення права під час його здійснення²³.

На динамічній, рухомій, мінливій природі права наполягає і автор діалогічної концепції права І. Честнов. Відповідно до його поглядів право являє собою єдність і відмінність, тобто діалог унікального (конкретної, фактичної взаємодії – правовідносини, де існує суб’єктивне право) і типового, повторюваного (тобто об’єктивної норми права)²⁴. Логічним наслідком такої позиції є теза про те, що в подібному діалозі буття права зі статичного буття конкретного суцього (ідеї, закону, судового рішення тощо) перетворюється у віртуальне, плинне буття симулякрів²⁵. Отже, для підходу І. Честнова властиво негативне ставлення до “реіфікації” права, корелятом чого є прагнення “розпредметити” правову дійсність за допомогою демонстрації соціокультурної обумовленості понять кла-

¹⁹ Поляков (н 16) 21.

²⁰ Сергей Максимов, ‘Концепция правовой реальности’ в Стовба А (ред), *Неклассическая философия права: вопросы и ответы. Коллективная монография* (Библиотека международного журнала “Проблемы философии права” 2013) 32.

²¹ Там само 52.

²² С Максимов, ‘Правовая реальность как предмет философского осмысления’ (дис д-ра юрид наук, 2002) 23.

²³ Максимов (н 20) 52.

²⁴ И Честнов, ‘Диалогическая антропология права как постклассический тип правопонимания: к формированию концепции’ (2008) 1 Российский ежегодник теории права 81.

²⁵ И Честнов, *Постклассическое правопонимание* (Краснодарский университет МВД России 2010) 30.

сичної теорії права²⁶, а також акцент на рухомій, мінливій природі буття права, яке збувається під час його відтворення у практиці суспільних відносин²⁷.

В. Четвернін, у межах розробленої ним лібертарно-інституційної концепції, трактує право як комплекс інститутів, що підкоряє соціальні взаємодії правовому принципу – забороні агресивного насильства²⁸. При цьому під соціальним інститутом В. Четвернін розуміє стійкий порядок соціальних комунікацій (систему норм, формальних і неформальних правил)²⁹. Тим самим ключовим для концепції вченого є структура права як соціального інституту, де він виокремлює смисловий і змістовний компоненти. Так, смислова площина права (заборона агресивного насильства і свобода обміну) виражається у функції права як соціального інституту: задоволенні людських потреб. Як зазначає В. Четвернін, право дає змогу максимально задовольняти потреби тим, хто опиняється найбільш конкурентним при забороні агресивного насильства і перешкоджає задоволенню потреб найменш конкурентних суб'єктів³⁰. Другий, змістовний аспект права як інституту виражається насамперед у тій сукупності норм (у зазначеному вище значенні цього терміна), за допомогою якої право відтворюється у суспільних відносинах. При цьому правознавець виділяє в структурі права як соціального інституту такі елементи, як принцип права, договори, “позитивні норми” (своєрідне “право миру”, тобто норми, що регулюють “нормальне” існування громадських взаємодій) і юридичний механізм примусу (своєрідне “право війни”: норми і правила на випадок порушень, суперечок, конфліктів тощо)³¹.

Зі свого боку у межах темпоральної онтології права, розробленої автором цієї статті, право первісно існує як правове буття – тяжіння, що виникає між учиненим діянням і його правовими наслідками. Це тяжіння збувається за допомогою правового суцього – людей, доказів і правових текстів. Буття цього суцього утворює буття права. Як правове буття, так і буття права локалізовані в правовому часі – темпоральному розриві, який відділяє вчинене діяння від його правових наслідків. Правовий час, правове буття і буття права у своїй сукупності утворюють правову подію. Оскільки правова подія містить у собі як можливість події права (того, що вчинене діяння за допомогою правового суцього притягне

²⁶ Илья Честнов, ‘Диалогическая концепция права’ в Стомба А (ред), *Неклассическая философия права: вопросы и ответы: коллективная монография* (Библиотека международного журнала “Проблемы философии права” 2013) 172.

²⁷ Там само 161.

²⁸ Владимир Четвернин, ‘Либертарно-институциональная концепция права’ в Стомба А (ред), *Неклассическая философия права: вопросы и ответы: коллективная монография* (Библиотека международного журнала “Проблемы философии права” 2013) 202–3.

²⁹ Там само.

³⁰ Там само 207.

³¹ Там само 208.

до себе правові наслідки), так і можливість неправа, право виявляється дискретним та імовірнісним за своєю природою феноменом³².

Тим самим цілісне осмислення наведених вище концепцій дає змогу зробити висновок про те, що, незважаючи на відмінності й індивідуальні нюанси, погляди зазначених правознавців можна об'єднати під загальною характеристикою “динамічного праворозуміння”, в якій для них характерне осмислення права як динамічного, мінливого, процесуального за своєю суттю феномена. Слід зазначити, що в наведеному контексті “динамічність” не означає банального акценту на змістовній мінливості норм права в результаті історичних, соціальних або культурних факторів. Як зазначає А. Черняков, як універсальний онтологічний термін грецьке *δύναμις* відсилає до одного зі смислів буття в аристотелівському реєстрі смислів – до *δυνάμις δν*, тобто до того, що може бути або не бути деяким певним, оформленим сущим³³. Тобто слід підкреслити, що динамічність права означає не просто його “рухливість”, “плинність” або “мінливість”. У первісному значенні грецького *δύναμις* корениться щось більше: динамічність у цьому випадку слід трактувати як спробу зрозуміти, чому те чи інше суще є правовим, тоді як воно могло б бути і іншим (протиправним, позаправовим тощо) або не існувати взагалі.

Таким чином, ключовою характеристикою наведених вище концепцій, яка принципово відрізняє їх від природно-правових поглядів, є переконаність їхніх авторів у тому, що існування права – зовсім не апріорна аксіома. Адже цілком може статися так, що права може і не бути – не існувати, не статися. Те, що право було вчора, зовсім не означає, що воно існує сьогодні. А те, що воно є сьогодні, аж ніяк не гарантія того, що воно буде існувати завтра. Тим самим можна зробити висновок про те, що право, згідно з уявленнями правознавців, існує не континуально, як ідея, закон чи Основна норма, а дискретно, відтворюючись у процесі відносин між людьми. Як підкреслює І. Честнов, саме експлікація механізму відтворення права – головний показник наукової новизни некласики³⁴.

3. Характерні риси динамічного праворозуміння

Необхідно зазначити, що специфіка функціонування подібного механізму відтворення права по-різному концептуалізується вченими. Як ми вже бачили, оригінальне, авторське бачення подібного процесу може кристалізуватись як “динамічна структура правової реальності” (С. Максимов), “правова комунікація” (А. Поляков), “правова подія” (А. Стовба), “правовий діалог” (І. Честнов), “правовий інститут” (В. Четвернин)

³² Стовба (н 10).

³³ А. Черняков, *Онтология времени. Бытие и время в философии Аристотеля, Гуссерля, Хайдеггера* (Высшая религиозно-философская школа 2001) 60.

³⁴ И. Честнов, ‘Научная новизна постклассической юриспруденции’ (2016) 2 Российский журнал правовых исследований 13.

тощо. Водночас як загальний знаменник перерахованих підходів можна навести твердження про те, що буття права не абсолютне, а відносне, оскільки потребує свого відтворення за допомогою соціальної практики. З цього випливають усі ті загальні особливості цього типу праворозуміння, які можна виокремити з належних до нього підходів.

По-перше, це відмова від уявлень про право як феномен, який апріорно наділений абсолютним буттям, тобто не може не існувати, а може бути лише порушеним. На відміну від цього динамічне праворозуміння тяжіє до осмислення права як динамічного феномену (діалогу, комунікації, буття тощо), який не існує в просторі і часі безперервно (континуально), а відтворюється у процесі людської діяльності, тобто існує дискретно. При цьому слід зазначити, що під існуванням права в динамічних концепціях розуміється не наявне буття якоїсь правової субстанції, а смислова ідентифікація відповідного суцього, явища або процесу. Закономірним наслідком такого підходу є переконання, що право не може бути апріорі ототожнене з будь-яким суцям, а тим самим і відмова від реіфікації (матеріалізації) права. Тому загальним для динамічного праворозуміння можна вважати метафоричне твердження про те, що “права як такого не існує” (А. Поляков) у тому сенсі, що це слово “не має постійного емпіричного референта” (С. Максимов).

По-друге, у результаті відмови від трактування права виключно як Належного, наділеного абсолютним (континуальним) буттям (ідеї, норми тощо) і переходу до розуміння права як дискретного – такого, що відтворюється – динамічного, рухомого феномену (події, комунікації, дискурсу), динамічне праворозуміння долає дихотомію суцього і Належного в праві. Тому, на відміну від поглядів Ю. Габермаса або Р. Алексі, які також ототожнювали буття права і динамічний дискурс, однак вважали, що такий дискурс існує постійно (тобто континуально, нехай навіть в ідеальному вимірі, який служить Належним – критичним масштабам для “реальних” правових явищ), представники динамічного праворозуміння вважають, що право як онтологічно-смисловий механізм його відтворення (діалог, комунікація, подія) є складовою відносин між людьми, а не відокремленим від них Належним. Тим самим класична дихотомія суцього і Належного в праві виявляється подоланою настільки, настільки право вже не є ані суто Належним (унаслідок його екзистенціальної та соціальної онтологізації, ані виключно суцям (оскільки право як механізм свого відтворення існує не статично-континуально, а динамічно-дискретно). При цьому подібне мислення права не є і релятивізмом у постмодерністському сенсі цього слова, адже існування права (як буття правової релевантності відповідним суцям, процесом або явищем) отримує своє об’єктивне підґрунтя – правовий діалог (І. Честнов), правову комунікацію (А. Поляков), правову подію (А. Стовба), правові

інститути (В. Четвернін). Та й відповідно до твердження С. Максимова правовій реальності об'єктивно притаманна динамічна структура буття. Таким чином, у динамічному праворозумінні на місце класичного трактування права як статичного Належного (ідеї права, Основної норми) приходять некласичні динамічні феномени (правовий діалог, правова комунікація тощо), які вкорінені у сумісному бутті людей, а для динамічного праворозуміння є характерним не релятивізм, а реляційність, тобто відносність, хоча і не абсолютна, до інших соціальних явищ і суспільства загалом (І. Честнов).

Звідси впливає третя особливість динамічного розуміння права, а саме те, що характерним для нього є розгляд права як соціального явища, пошук онтологічних витоків права в зовнішніх щодо нього явищах, перш за все – у спільному існуванні людей. Звичайно, приклади подібних трактувань можна відшукати ще в правовій феноменології А. Райнаха (вчення про соціальні акти)³⁵, М. Алексєєва (нормативні факти)³⁶, Г. Гуссерля (екстраординарні події)³⁷ та ін. Однак у цьому випадку акцент робиться на тому, що з позицій динамічного праворозуміння право як процес його відтворення виявляється вкоріненим у тій самій реальності, яку покликано впорядкувати право. Звідси, на відміну від класичних пошуків сутності права, яка стоїть за емпіричними правовими явищами, динамічне праворозуміння прагне експлікувати ті умови, за яких відповідне суще (явище, процес) отримує правовий зміст і, відповідно, втрачає його.

По-четверте, оскільки право як подія його відтворення не може відбуватися саме собою, а лише за допомогою людей, ще однією ознакою динамічного праворозуміння є акцент на “людиномірності” права, на тому, що право не може існувати поза відносинами між людьми. Творчо розвиваючи ідеї А. Кауфманна і Г. Гуссерля, представники динамічного праворозуміння стверджують, що здатність людей здійснювати право в бутті один з одним вкорінена насамперед у їх взаємному визнанні як суб'єктів права. Тим самим право – це не “зовнішнє” явище відносно людини, а феномен, закладений у спільному існуванні людей. Тому для динамічного праворозуміння характерний перехід від моносуб'єкта класичного правознавства до полісуб'єктності (тріалогічності – І. Невважай, діалогічності – І. Честнов, буття-з – О. Стовба), інтерсуб'єктивності (С. Максимов, А. Поляков) та ін. Наслідком цього переходу є те, що як позитивне, так і природне право вже не є “ап'юріними”, тобто “первинними”, а “вторинними”, похідними правовими феноменами, які мають своє екзистенційне підґрунтя в актах визнання.

³⁵ А Райнах, *Априорные основания гражданского права* (Дом интеллектуальной книги 2001) 161.

³⁶ Н Алексеев, *Основы философии права* (Лань 1999) 190.

³⁷ Г Гуссерль, ‘Повседневная жизнь и право’ (2010–2011) VIII–IX Проблемы философии права 83.

По-п'яте, внаслідок відмови від реіфікації права і розгляду його як дискретного явища, яке онтологічно вкорінене в процесах діалогу, комунікації, подієвості тощо, методологічною особливістю динамічного праворозуміння є прагнення описати закономірності тих процесів, під час яких відтворюється право – правової події (О. Стівба), правового діалогу (І. Честнов), правової комунікації (А. Поляков) і т. д. На відміну від класичної понятійної юриспруденції, яка займала прескриптивну позицію щодо досліджуваних явищ, для динамічного праворозуміння характерна установка на наративність, прагнення сконструювати ту “динамічну смислову метафору” (комунікацію, подієвість, діалог), яка максимально була б здатна адекватно виразити подію відтворення права. Переходом від прескриптивних до наративних структур обумовлено і широке розуміння правової норми як закономірності людського співжиття, акцент на похідному, вторинному характері класичної, позитивної або природно-правової норми права. Це положення динамічного праворозуміння має певну схожість із “соціологічним позитивізмом” українського теоретика П. Рабиновича, який також акцентує увагу на обумовленості права соціальними факторами – перш за все потребами³⁸. Однак прихильники динамічного праворозуміння наполягають, що право не просто обумовлене соціальними факторами, а – як дискретно-сингулярний механізм його буття-відтворення – існує невіддільно від людського буття, маючи не просто соціологічний, а екзистенційно-онтологічний фундамент.

4. Роль та місце динамічного праворозуміння у філософії права

Таким чином, динамічне праворозуміння як самостійна й оригінальна течія правничої думки виходить за межі природно-правової традиції, проте може бути вписане в контекст світової філософсько-правничої думки ХХ–ХХІ ст., оскільки увібрало в себе низку ідей і тенденцій не тільки зарубіжної, а й вітчизняної філософії права. Так, спроби осмислити право як мінливий, динамічний і процесуальний феномен ще на початку ХХ ст. робили німецький правознавець Р. Штаммлер (вчення про природне право з мінливим змістом) і австрійський учений О. Ерліх (вчення про “живе право”)³⁹. Також і в середині ХХ ст. німецький екзистенціаліст Е. Фехнер акцентував увагу на тій обставині, що природне право не просто володіє мінливим змістом, а постійно перебуває на етапі становлення⁴⁰. Ідеї про первинну локалізацію права не в природній або по-

³⁸ П Рабинович, *Філософія права* (Галицький друкар 2014).

³⁹ Слід підкреслити, що, незважаючи на експліцитний акцент на динамічності права, зазначені правознавці зосередилися лише на змістовній мінливості правових норм, продовжуючи мислити право як континуальне явище. Відтак новизна динамічного праворозуміння якраз і полягає у тому, що воно переосмислює метафізичну традицію правничої думки та досягає динамічності права як його дискретності і реляційності.

⁴⁰ Э Фехнер, ‘Философия права’ (2011) 3 Российский ежегодник теории права 609.

зитивній нормі, а в середовищі людського співіснування, крім А. Райнаха, М. Алексєєва, Г. Гуссерля, висували датський правознавець Г. Кон (“конкретна ситуація”)⁴¹, а також німецький екзистенціаліст В. Майхофер (екзистенціал буття-як)⁴² і т. д. Передумови для динамічного праворозуміння можна відшукати і в положеннях правового екзистенціалізму і герменевтики про те, що право є не субстанцією, а відношенням норми до випадку, яке відповідає критеріям істини (А. Кауфманн)⁴³, або ж існує як “право буття” (Р. Марчич). Зі свого боку спроби подолати дихотомію юридичного позитивізму і природно-правового підходу можна відшукати і в правовому екзистенціалізмі – у В. Майхофера, А. Кауфманна, Р. Марчича. Інтегрувати правосуб’єктність осіб у їх взаємне визнання прагнули А. Кауфманн і Г. Гуссерль. Твердження про те, що право існує як динамічний процес його інтерпретації, висували класики правової герменевтики – П. Рікер та Г.-Г. Гадамер.

У динамічному праворозумінні відшукала свій розвиток і низка тенденцій радянської правничої думки. Зокрема, це дискусія про “широке розуміння права”, яка точилася в 70-ті роки ХХ ст. щодо відходу від вузького нормативізму і включення в обсяг права правовідносин, правосвідомості (ідеї права), суб’єктів права тощо. У динамічному праворозумінні зазначена дискусія знайшла своє відображення перш за все у твердженнях С. Максимова й А. Полякова про те, що існування права не можна звести до якогось одного рівня – ідеї права, правової норми, але воно повинно включати в себе всі правові феномени, алгоритм взаємодії яких якраз і виражається за допомогою таких термінів як “правова реальність” або “правова комунікація”. Також ідеї українського правознавця П. Рабиновича про соціальну обумовленість права – насамперед потребами людей – були переосмислені і розвинені в концепціях І. Честнова (тези про соціально-культурну обумовленість змісту правового діалогу), а також О. Стовби (про потребу заповнити екзистенціальну неповноту як поштовх до буття права).

Однак динамічне праворозуміння принципово не може бути зведене до раніше відомих типів природного праворозуміння, які мають лише зовнішню схожість із ним. Адже динамічність права як його процесуальність, плинність, мінливість відображаються у площині кардинально нової правової онтології, розробленої представниками динамічного праворозуміння. Її головне і принципово нове твердження полягає у тому, що право не існує “само собою”, тобто континуально (як це мислилося у класичних концепціях правового позитивізму або природного права), а постійно ризикуює не відтворитись як реальна складова людського

⁴¹ G Cohn, *Existentialism and Legal Science* (Occana publications inc. 1967) 31.

⁴² В Майхофер, ‘Право и бытие’ (2008) 1 Российский ежегодник теории права 199.

⁴³ А Кауфманн, ‘Предварительные замечания по поводу правовой логики и онтологии отношений’ (2013) 6 Правоведение 211.

співжиття (наприклад, при вчиненні правопорушення, масових заворушеннях, революції, громадянській війні тощо). Отже, право як первинно дискретне за своїм характером явище потребує механізму свого відтворення, який забезпечує існування права і сам може бути ототожнений із ним. Прикладами таких механізмів як раз і є правова реальність в її динамічному аспекті, правове життя, правова комунікація, правова подія, правовий діалог тощо. Отже, основним досягненням представників динамічного праворозуміння є конструювання принципово нової онтології права – динамічної і переважно дискретної, а також експлікація конкретних механізмів відтворення права – правової події, комунікації, діалогу та ін.

Висновки. Таким чином, ми можемо дійти висновку, що нині на пострадянському просторі у межах неklasичної правничої думки сформувався новий тип праворозуміння, який може бути названий динамічним. Цей тип не можна ототожнити з жодними школами природного права, оскільки його зміст становлять самостійні оригінальні концепції (правової реальності, правової комунікації, правового діалогу, темпоральної онтології права, лібертарно-інституційної теорії права). Перераховані підходи характеризує спроба мислити право як динамічне, процесуальне явище, яке не існує абсолютно-континуально, а дискретно-імовірно відтворюється у процесі відносин між людьми. Звісно ж, прийняття вихідних базових постулатів динамічного праворозуміння безпосередньо веде до перегляду низки фундаментальних категорій класичної теорії права – насамперед норми, суб'єкта права, механізму правового регулювання, правовідносин тощо. Можна припустити, що подальше розроблення цих ідей є перспективним і може призвести до формування більш реалістичної теорії права, перемістивши її з площини ідеальних конструктів у сферу соціальної онтології.

REFERENCES

Bibliography

Authored books

1. Cohn G, *Existentialism and Legal Science* (Occana publications inc. 1967) (in English).
2. Alexeev N, *Osnovy filosofii prava* (Lan 1999) (in Russian).
3. Chernyakov A, *Ontologiya vremeni. Bitie y vremya v filosofii Aristotelya, Gusserlya, Heideggera* (Vischaya filosofsko-religioznaya shkola 2001) (in Russian).
4. Chestnov I, *Postklassicheskaya teoriya prava* (Alef-press 2012) (in Russian).
5. Chestnov I, *Postklassicheskoe pravoponimanie* (Krasnodarskiy universitet MVD Rossii 2010) (in Russian).
6. Maksimov S, *Pravovaya real'nost': opyt filosofskogo osmysleniya* (Pravo 2002) (in Russian).
7. Rabinovich P, *Filosofiya prava* (Galitskiy druzkar 2014) (in Ukrainian).

8. Raynach A, *Apriornye osnovaniia grazhdanskogo prava* (Dom intellektualnoy knigi 2001) (in Russian).
9. Stovba A, *Pravovaia situatsiia kak istok bytiia prava* (Disa+ 2006) (in Russian).
10. Stovba A, *Temporal'naia ontologii prava* (Alef-press publ. 2017) (in Russian).

Edited books

11. Stovba A (red), *Neklassicheskaia filosofiia prava: voprosy i otvety* (Biblioteka problem filosofii prava 2013) (in Russian).
12. Tymoshyna E, 'Klassicheskoe i postklassicheskoe pravoponimanie: obobshchenie osnovopolagaiushchikh osobennosti' in *Eticheskie i antropologicheskie kharakteristiki sovremennogo prava v situatsii metodologicheskogo pliuralizma* (Akademia MVD 2015) (in Russian).

Journal articles

13. Chestnov I, 'Dialogicheskaiia antropologii prava kak postklassicheskii tip pravoponimaniia: k formirovaniu kontseptsii' (2008) 1 Rossiiskii ezhegodnik teorii prava 1 (in Russian).
14. Chestnov I, 'Nauchnaia novizna postklassicheskoi iurisprudentsii' (2016) 2 Rossiiskii zhurnal pravovykh issledovaniy 21 (in Russian).
15. Fechner E, 'Filosofiia prava' (2011) 3 Rossiiskii ezhegodnik teorii prava 32 (in Russian).
16. Hohlov E, 'Iuridicheskie khimery kak problema rossiiskoi pravovoi nauki' (2004) 1 Pravovedenie 321 (in Russian).
17. Husserl, G, 'Povsednevnaia zhizn i pravo' (2010–2011) 8–9 Problemy filosofii prava VIII-IX (in Russian).
18. Kaufmann A, 'Predvaritel'nye zamechaniia po povodu pravovoi logiki i ontologii otnoshenii' (2013) 6 Pravovedenie 342 (in Russian).
19. Kozlihin I, 'O netraditsionnykh podkhodakh k pravu' (2006) 1 Pravovedenie 325 (in Russian).
20. Martyshyn O. 'Ob osobennostiakh filosofsko-pravovoi metodologii' (2016) 6 Gosudarstvo i pravo 402 (in Russian).
21. Maihofer W, 'Pravo i bytie' (2008) 1 Rossiiskii ezhegodnik teorii prava 1 (in Russian).
22. Nevvazhai I, 'Sotsial'no-filosofskie osnovaniia kontseptsii pravovoi zhizni' (2002) 4 Filosofskaia i pravovaia mysl: Almanakh 4 (in Russian).
23. Pavlov V, 'Sinergiinaia antropologii i postklassicheskaiia antropologii prava: k voprosu ob antropologicheskkom podkhode k ponimaniu prava' (2015) 1 Fonar Diogena 1 (in Russian).
24. Polyakov A, 'Proshchanie s klassikoi, ili kak vozmozhna kommunikativnaia teoriia prava' (2008) 1 Rossiiskii ezhegodnik teorii prava 1 (in Russian).
25. Polyakov A, 'Sovremennaia teoriia prava. Otvet kritikam' (2011) 6 Pravovedenie 330 (in Russian).
26. Rabinovich S, 'Temporal'naya ontologiya prava i problema preodoleniya pravovoy metafiziki' (2017) 5 Pravovedenie 334 (in Russian).
27. Satokhina N. 'Dosvid prava i dosvid bezpravya: germenentichna perspektiva' (2019) 1 Filosofia prava i zagalna teoria prava 1 (in Russian).
28. Stovba A, 'Ob osobennostiakh filosofsko-pravovoi metodologii' (2017) 4 Pravovedenie 333 (in Russian).

Theses

29. Maksimov S, 'Pravovaia real'nost' kak predmet filosofskogo osmysleniia' (dis doct yurid nauk 2002) (in Russian).

Oleksiy Stovba

CONTEMPORARY NATURAL LAW
AND DYNAMIC UNDERSTANDING OF LAW

ABSTRACT. The following article is about the main trends of understanding of law in the former Soviet Union. These trends are the so-called “classical” and “non-classical” (“post-classical”) understanding of law, and both find itself in the mutual debates between one another. At the same time non-classical legal philosophy in the former Soviet Union doesn’t take the ideas from the Western thought uncritically, but tries to elaborate its own view to the legal field. The specificity of the named view may be characterized through the concept “dynamic understanding of law”. The similar concept is the common title for the wide range of the doctrines, which were elaborated in the Russia, Ukraine and Belorussia on the edge of the centuries. These are, for example, phenomenological-communicative approach of A. Polyakov, doctrine of the legal dialogue of I. Chestnov, temporal-ontological philosophy of law (A. Stovba), the conception of legal reality (S. Maksymov) and so on. It’s worth to stress, that all the named legal doctrines are independent from one another and original. But at the same time it has common features, which allow us to significate it under the common title “dynamic understanding of law”. The similar features are the next: negative position towards the reification of law, to the attempts to consider law in the frame of subject-object relations, to the representation of law as the static, continual “Ought”, which regulates its object – “Is” – from the “secure” transcendental distance. Instead of this the named legal philosophers propose to consider law as dynamic (discrete and reproduced) in its core phenomenon, which originally has social roots and character. At the same time despite the originality of the similar views to the law, we can find its historical parallels in the national legal discourse as well in the foreign legal philosophy. The conclusion is that the ideas of the dynamic understanding of law are the adequate conceptual approach to the general reasoning of the legal essence.

KEYWORDS: natural law; classic understanding of law; non-classic understanding of law; dynamic understanding of law; legal being; reproduction of law.